

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 119 1998

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-14-6

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1999

antologin rör sig med. En av de saker som en gång tedde sig som mest provocerande och för svensk litteraturvetenskap vitaliserande med det litteratursociologiska perspektivet var att det vidgade textbegreppet på ett drastiskt sätt. Litteratursociologin innebar att man kom att intressera sig för en rad texter som tidigare betraktats som ointressanta inom litteraturvetenskaplig forskning. Man kom att fokusera på, som man numera uttrycker det, den marginaliserade litteraturen; arbetarlitteratur, barnlitteratur, litteratur skriven och läst av kvinnor och, inte minst, den massproducerade litteraturen.

Lars Furuland gjorde själv under 60-talet en rad imponerande undersökningar av svensk statar- och arbetarlitteratur. Karin Westman Berg inledde den kvinnolitteraturforskning som blomstrat under de senaste decennierna, inte minst i Uppsala. I andra Uppsalabaserade projekt arbetade man med den masspridda litteraturen och intresset för denna spred sig som ringar på vatten till snart sagt varje litteraturvetenskaplig institution under 70-talet. Av detta syns emellertid intet i *Litteratursociologi*. De texter som diskuteras här hör genomgående hemma inom det som Robert Escarpit kallade "det bildade kretsloppet" och det framstår som ett mycket medvetet val. När man kommer till Lars Lönnroths bok *Muntlig diktning från Eddan till Abba*, ter det sig närmast uppseendeväckande. Trots att den innehåller en av de allra första – och bästa – rocktextanalyserna i svensk litteraturforskning, har man i stället valt den något kuriösa analysen av Erik Lindgrens "Arioso".

Escarpits *Sociologie de la litterature*, 1958, är förmodligen den bok som rent teoretiskt har haft allra störst betydelse för svensk litteratursociologi och även om hans modell, som Hertel och Mählquist mycket riktigt påpekar, egentligen bara visat sig stämma på den franska efterkrigstidens bokmarknad lever själva tänkandet kvar mycket starkt. Precis som i Escarpits litteratursociologi är det i Furulands och Svedjedals *Litteratursociologi* också den stora apparaten, som är det intressanta. Det har dessvärre resulterat i ett urval som ger en allför snäv bild av de senaste decenniernas litteratursociologiska forskning, såväl svensk som utländsk. Fixeringen vid "det bildade kretsloppets" texter har begränsat den ytterligare.

Lisbeth Larsson

Litteraturvetenskap – en inledning, red. Staffan Bergsten. Studentlitteratur, Lund 1998.

På 1960- och 1970-talet var översiktsverk över litteraturvetenskaplig teori och metod mycket vanliga. Man kan erinra om Sven Linnérs pionjärarbete *Litteraturhistoriska argument*, som kom redan 1964, den lilla boken *Litteraturvetenskap* från 1966, där bl.a. Peter Hallberg och

Jan Thavenius medverkade, Johan Fjord Jensens *Litteraturforskning* (1969), som egentligen var en senkommen introduktion till nykritiken, och sist men inte minst den klassikervordna *Forskningsfält och metoder*, vars första upplaga såg dagens ljus 1970 och som tjänat som undervisningsbok under lång tid. Litteraturvetenskapen befann sig i ett dynamiskt utvecklingsskede, och dessa arbeten kännetecknas av en stark tro på dess teoretiska och metodiska utvecklingsmöjligheter.

Vad som hänt sedan denna framtidsoptimistiska våg av pedagogiska översikter, har varit en vild, för att inte säga hisnande expansion på teorins – och skenteorins – område, som radikalt och drastiskt förändrat vetenskapens utseende. Utvecklingen har väl varit så snabb att översiktsverken haft svårt att hänga med i svängarna. Några nya arbeten av ovanstående slag har under alla omständigheter inte kommit fram. Vi har till stor del varit hänvisade till teoritextantologier av varierande värde.

Därför är det en händelse att en ny ämnesöversikt, denna gång i Staffan Bergstens redaktion, dyker upp. Tiden är tydligen mogen igen för överblick och sammanfattning och orienteringstavlor. Tolv uppsatser av den nya, i huvudsak medelålders generationen litteraturforskare på toppnivå – endast redaktören själv är född före 1940, och bara en av medarbetarna efter 1960 – kartlägger i denna vår senaste *Litteraturvetenskap* såväl mer traditionella som splittrerna fält inom litteraturforskningen. Underrubriken talar om "en inledning", men den framställningsnivå man valt pendlar mellan elementär introduktion och mer avancerade betraktelser. Om detta är en handbok för grundutbildningen eller för metodundervisning på högre stadier, får väl framtiden utvisa. Hur som helst är det ett överväldigande smörgåsbord som den närmaste framtidens studenter bjuds på. Det är både dignande och välsmakande, i synnerhet om man jämför med de ovan uppräknade arbetena, som visserligen var aptitretande men rörde sig med ett smalare spektrum.

Ändå har det inte funnits plats för en hel del vitala inriktningar; i sitt förord nämner Staffan Bergsten beklagande att varken den nyblomstrande retoriken, den psykoanalytiska litteraturforskningen eller narratologin kommit med i översikten. Man kan tillägga att genreteorin inte heller behandlats – kanske beroende på att den fått en särskild volym i samma bokserie -, och inte heller den i Lund blomstrande "interartiella" forskningen, bägge vitala områden idag. Och genom vilken fallicka har den klassiska stilistiken störtat? Särskilt narratologin, den moderna berättartekniska forskningen, kan kännas som en fatal brist, med tanke på att var och varannan C-student tycks falla tillbaka på Genettes terminologi för närvarande. Nu nämns endast Genettes *Palimpsestes* flyktigt i ett sammanhang, däremot ingen-

stans hans ytterligt impulsivande "narrativa diskurs"-terminologi. Det kan nästan verka som ett försök att hejda den terminologiska vårfloren, innan den spränger alla dammar.

Mångfald, ymnighet, decentralisering – det är vad som annars kännetecknar detta arbete. Rikedomen, de många möjligheterna kan nog kännas i det närmaste förkrossande för unga studenter, om de skilda kapitlen inte vore så stimulerande presenterade. Ändå är det väl snarast en känsla av att stå vid slutet av en expansiv era i ämnets historia som volymen ibland kan inge. Den saknar litegrann av den utvecklingsystra optimism som gjorde de äldre volymerna av detta slag så vitalt konstruktiva. Här finns lätta inslag av teoritrotthet, säkerligen applåderade av dem som i teorin sett en önskad utveckling, av en sorts pessimism inför den framtida utvecklingen. Horace Engdahl, som ombetts skriva en avslutande betraktelse över konsten "Att skriva om litteratur", konstaterar helt sonika att "Vi befinner oss i slutet av en blomstringstid för litteraturteori" och avrundar med en reflexion över det obönhörliga men därför inte improduktiva misslyckande som litteraturforskarens verksamhet med nödvändighet måste leda till. En sådan final till volymen kan inte verka alltför stimulerande på unga litteraturstudierande, som drivs till ämnet av en ständig lust och nyfikenhet att utforska litteraturen.

Om det finns en mer eller mindre manifest teoritrotthet i den här boken, beror den emellertid knappast på vetenskaplig misströstan i sig, utan snarare på de nya perspektivens svåröverskådliggöra som lätt kan verka förvirrande. Problemet med en volym av detta slag är frånvaron av ett ämnesmässigt fokus, så typisk för denna vår postmodernistiska tid. Vägarna är många – och ibland outgrundliga – men var finns utgångspunkten, var finns målet? Överflödet är ett välståndsbevis men ger också upphov till en viss desorientering vad beträffar helheten.

Något försök till ett styrande tänkande visavi teorbildningar kan kanske förmärkas. I sin inledande uppsats, "Från litteraturhistoria till litteraturvetenskap", granskar Staffan Bergsten litteraturvetenskapens sätt att använda teori- och metodbegreppen på ett ganska kritiskt vis. Framför allt går det ut över nomologiska betraktelsesätt. Humanismens livsflukt är hermeneutisk, och dess terminologiska lån från naturvetenskaperna av ondo. Han vänder sig till och med mot ett begrepp som "hypotes" och menar att det har mindre relevans för humanioras sätt att arbeta och borde elimineras ur HSFR:s ansökningsformulär, som kräver att den sökande skall ange "vilka hypoteser som kommer att prövas". Nu betyder ju "hypotes" ett vetenskapligt antagande rätt och slätt, och humanistisk forskning på historisk grund har använt och fortsätter att använda begreppet i otaliga sammanhang om ännu obevisade antaganden i

kontrast till styrkta påståenden. Det fungerar utmärkt som sådant. Vetenskaplig teorbildning och dess begreppsapparat har en allmän filosofisk bakgrund, inte bara en naturvetenskaplig. Det är fråga om en allmänt giltig tänkandets och kunskapsbildningens metodik, som möjliggör ett mer planmässigt och systematiskt tillvägagångssätt.

Nu hamnar Bergsten i en i och för sig mycket klok slutsats att forskaren för eller senare kommer till ett stadium där vetenskapligheten lämnar sin tjänare i sticket och det personliga vägevalet blir utslagsgivande: "Efter litteraturvetenskapens många skiftande försök under det gångna seklet att göra sig till herre i diktens hus kan det vara dags att framhäva en gammal, empiriskt lätt verifierbar sanning: att litteraturvetenskapen egentligen endast är litteraturens tjänare." Detta låter sig naturligtvis sägas, men det ger knappast någon anvisning om planmässiga tillvägagångssätt och de krav som en modern forskning ställer på sina utövare. Och varför dundrar plötsligt det *empiriskt verifierbara* in i detta högst ovetenskapliga sammanhang, när termer av detta slag tidigare tycks ha varit förenliga med humanistisk forskningspraxis? Det finns en risk här att teoriskepisen slår över åt andra hållet och avlägsnar litteraturvetenskapen från den allmänvetenskapliga basis den bör ha i sin intellektuella och sociala kontext.

Ett sådant allmängiltigt teorbildningsideal besjälade onekligen de handböcker och översikter som utkom på 1960- och 1970-talen, men det är mindre iögonenfallande här. Ändå är inte den förlorade helheten något avgörande problem i dessa uppsatser. Snarare skymtar Den Överskådliga Expansionen, Den Litteraturvetenskapliga Lavinin, som det stora spöket. Bergstens formulering om litteraturvetarnas försök att "göra sig till herre i diktens hus" pekar i den riktningen, även om det mer har en kvalitativ än kvantitativ innebörd och vänder sig mot Lavinens anspråksfullhet. Anders Cullhed målar i sitt bidrag om dekonstruktion och nyhistoricism upp en bild av 1900-talet som "en blomstringstid för idéerna och teorierna om ordens konst" och av litteraturvetenskapen som en "kameleontisk och dynamisk vetenskap", som hotar att spränga alla gränser, men varnar genom ett väl valt Kafka-citat för en övertro på den vetenskapliga regeltänkandets användbarhet på det enskilda praktiska fältet. I sin nyssnämnda uppsats betecknar Horace Engdahl det litterära studiet som "en jätteindustri med en betydligt solidare ekonomisk och organisatorisk bas än det litterära skapandet" och litteraturhistorien som "en kulturpolitisk maktfaktor", som egenmäktigt etablerar en litterär kanon. I en uppsats om hermeneutiken bidrar Anders Palm till bilden om Lavinin genom uppgiften att det lär finnas cirka 2500 vetenskapliga bidrag till tolkningen av *Hamlet*. Bilden är kanske ändå mer dubbelbottnad än dessa makrofotografier

ger vid handen. Expansionen är varit explosionsartad och oöverskådlig men har därigenom också lett till en nivellering och en marginalisering i ett mediastyrt samhälle, som i värsta fall hotar att göra verksamheten exklusiv, osynlig och bagatelliserad. Vem utanför de litteraturvetenskapliga institutionerna bryr sig egentligen om en Genette-programmerad undersökning av någon av Kerstin Ekmans romaner? Behöver vi verkligen tiotjugo nya böcker varje år om Shakespeare, Virginia Woolf och Ernest Hemingway? Å andra sidan, vad är det som håller Lavinen i gång om inte en helhjärtad entusiasm för litteraturen, ett personligt engagemang av det slag som Bergsten efterlyser, en vilja att satsa på litterära studier samt slutligen de generösa möjligheter som det högre utbildningsväsendet faktiskt erbjuder?

I teoriexpansionens barndom behövde man knappast bekymra sig om utbildningens välstånd och överflöd. Vid millennieskiftet befinner vi oss mitt i Lavinen och kan konstatera att Lavinen är och att den allt större snöbollen fortsätter att rulla i den ena eller den andra riktningen. Och vägalternativen är som sagt talrika. Går vi mot en ny textkritisk medvetenhet, där verkproblemet mer inriktas på dess egentliga lydelse än på dess "ontologi"? Så stimulerande som Bengt Landgren skriver om de filologiska problemen i sitt bidrag, vore en sådan utveckling både sannolik och välkommen, och framtida litteraturhistoria kommer då kanske att i högre grad fyllas med textkritiskt informativa upplysningar om hur i synnerhet den äldre litteraturens texter etablerats.

Begrepp som intertextualitet och receptions historia, som här initierat behandlas av Anders Olsson, har under den ökade teoriomedvetenhetens decennier blivit väl etablerade i litteraturvetenskapens vokabulär och har en inneboende fruktbarhet, som gör det lätt att tro på deras fortsatta framtid. Om "dekonstruktionen" i Paul de Mans filosofiskt tillspetsade version har någon framtid, står väl däremot i dessa dagar skrivet i stjärnorna. Större profetisk optimism ger kanske "nyhistoricismen" anledning till, bara den lämnar sin fixering vid renässansens historia, ger sig ut på nya vidlyftiga äventyr i andra av historiens vidsträckta territorier och kanske också kränger av sig sin lite väl ätsittande political correctness-uniform. Cullhed är lite skeptisk mot användbarheten i Stephen Greenblatts paradigm utanför renässansstudiet, men det finns självfallet mer allmängiltiga möjligheter att i Foucaults anda förnya det historiska studiet på skilda epoker, som kan sorteras in under nyhistoricismens sociologiskt inspirerade samhällssyn.

Litteratursociologin har ju generellt sett haft en tendens att utvecklas på ett mycket produktivt sätt. Johan Svedjedal ger en mycket fräsch bild av dess positioner. Med tanke på det stora bortfallet av vitala forskningsområden i denna volym är det väl en överraskning att

den marxistiska litteraturteorin har fått ett eget kapitel. Årminstone i svensk litteraturvetenskap tycks den på de senaste två decennierna ha fört en allt mer tynande tillvaro och ibland föranlett bleka leenden hos yngre generationer av doktorander. Stefan Jonsson ger en mycket strikt och informativ redogörelse för dess utveckling, fjärran från de ideologiska hojtanden och stridsrop som ibland präglade dess företrädare på 1970-talet.

Två nya fält – mer än metoder – sedan teoriexpansionens begynnelse är barnlitteraturen och kvinnolitteraturforskningen, här instruktivt och tänkvärt behandlade av Boel Westin resp. Lisbeth Larsson. Boel Westin påpekar att barnlitteraturen tillhandahåller ett dubbelt perspektiv i det att den vänder sig till såväl barn som vuxna läsare. Den dubbla receptionen kan kanske tänkas ge grogrund till nya receptions perspektiv med principiellt värde för all litteratur. Inget forskningsområde har väl expanderat så snabbt på senare tid som den feministiska forskningen och genererat så många olika idéer med anspår på att vara teorier. Lisbeth Larsson betonar med rätta förvandlingarna i sin uppsats.

Hur har det då gått för de mer traditionella forskningsinriktningarna i den nya teoriomedvetenhetens turbulens? Som påpekats, tycks litteratursociologin ha nio liv. Den genetiska komparatismen verkar däremot försvinna in i ett intertextuellt perspektiv, där ämnets favoritmyt, den om påverkningsforskningens förbannelse, lika aktuell i recensioner från 1920-talet som i dag, på ett lyckligt sätt löses upp i en allmän föreställning om att litteratur görs av litteratur och inte enbart av stora själar. Det idéhistoriskt inriktade litteraturstudiet försvaras av Eva Haettner Aurelius med tunga exempel från undersökningar som tolkar texter utifrån europeisk tanketradition (Stenström, Inge Jonsson, Cullhed). Från akademisk horisont intar kanske den biografiska litteraturforskningen den bräckligaste positionen idag. Författarbiografier tycks alltmer bli en sysselsättning för personhistoriskt inriktade biografikerproffs eller amatörforskare och aficionados av olika slag, med ytterst varierande historisk metodmedvetenhet. I värsta fall, som tendensen är i England och USA, styrs hela genren av kommersiella intressen och sensationsmakeri. Carina Burman försöker på ett klokt och balanserat sätt argumentera för författarens sak i forskningen. Hela genren skulle nog må väl av att räddas över till akademisk metodstringens igen för att inte råka i vanrykte, och visst behövs författarbiografier för att ge litteraturstudiet mer konkretion och liv. I detta sammanhang kunde Ulla-Britta Lagerroths term "författarskapsbiografi", lancerad i hennes Edfelt-biografi, ha nämnts. Det är en perspektivinnovation på området som äger något mycket utvecklingsbart och konstruktivt för framtiden.

Perspektivrikedomen är större än fullständigheten i denna nya ämnesöversikt. Svårigheten att spegla allt vad

som skett och sker i ämnet på senare tid, har inte lagt hämsko på vitaliteten, trots att en viss reträttanda framskymtar i och mellan raderna. Som framgått, är bidragen som regel briljant skrivna, och teorierna berövas ofta all karaktär av metodiska tvångströjor. Den närmaste tidens litteraturstudierande på alla nivåer och i alla miljöer är att gratulera till de många nya och fruktbara infallsvinklar som här erbjuds. I samverkan med en renässans för personlig djärvhet och konstruktiv forskningskreativitet bör de olika bidragen i volymen kunna bidra till att motverka den torftigt knappstöpande likriktning som man i dessa ”kvalitetssäkringens” dagar kan se hota Den Stora Litteraturvetenskapliga Fabriken.

Ingemar Algulin

Bengt Landgren, *Polyederns gåta. En introduktion till Gunnar Ekelöfs Färjesång* (Acta Universitatis Upsalien-sis. Historia litterarum, 20). Uppsala 1998.

Till Gunnar Ekelöfs lyrik återvänder Bengt Landgren med jämna mellanrum och till synes outsläckt lidelse. Doktorsavhandlingen från 1971 hade en stor bredd och fokuserade särskilt den tidiga diktningen och den sena Diwan-trilogin i ett vad vi idag närmast skulle kalla tematiskt studium. *Den poetiska världen* från 1982 vände tillbaka till den tidiga diktningen med en strukturanalytisk approach. Nu är det dags för en återgång och genomlysning av *Färjesång*, samlingen från 1941, som Ekelöf själv betecknat som ett genombrott, och det metodiska spektret är än mer mångsidigt: till det tematiska och strukturanalytiska kommer nu en rejäl dos receptionshistoria.

Färjesång har ju rykte om sig att vara en av Ekelöfs stora enskilda diktsamlingar, i betydelse kanske endast jämförbar med Diwan-diktningen som helhet. Den markerar en ny stil och position i förhållande till 1930-talsdiktningens surrealistiska och romantiska världar, och den kan ses som en inkörsport till fyrtitalsdiktens reviderande och existentiellt inriktade linje. Dess betydelse gäller inte bara Ekelöfs egen utveckling. Dess inverkan på den svenska lyrikens allmänna utveckling under den närmast följande perioden tycks vara oöverskådlig. Kort sagt, det är med tanke på Ekelöfs starka ställning i vår litterära kanon fråga om en av svensk poes framsta diktsamlingar överhuvudtaget.

Lite besviken blir man kanske inledningsvis av denna studies titel, där ordet ”introduktion” suggererar en initial ansats, som kräver en avsevärt vidgad fortsättning. Även några formuleringar i förordet frammanar olyckligtvis bilden av ett hastverk, som växt fram i skuggan av ett annat arbete. En samling som *Färjesång* kräver ju en monumental monografi av betydande omfång och mångfaldig belyningskapacitet. Men besvikelsen och

de onda aningarna lägger sig snabbt. Denna ”introduktion” visar sig ge en förbluffande rik och mångfacetterad framställning på sina dryga 200 sidor. Fullständigt är den inte genomförd – om nu detta låter sig göras –, men den ger genom väl valda infallsvinklar en både vital och väsentlig illuminering av intressanta problem, förknippade med samlingen, och av några centrala dikter.

Det första kapitlet söker så långt det går rekonstruera *Färjesångs* tillkomsthistoria, som är ”ganska lång och inte okomplicerad”. Med tanke på samlingens magistrala position är den långtifrån det enhetliga arbete man kunde vänta sig. Ekelöf planerade en publicering redan hösten 1939. 1940 inkom till Bonniers ett manuskript med titeln *Liv död liv*, som torde ha mycket gemensamt med *Färjesång*, men den slutliga publiceringen fick uppskjutas till tidigt på hösten 1941, framför allt beroende på redigeringssvårigheter. Delar av samlingen tycks inledningsvis ha bestått av texter från 1936–37, som hör samman med *En Mölna-elegi*. Först när Ekelöf lyckats separera de två skilda sikten i sitt manuskript, blev det uppenbarligen möjligt för *Färjesång* att stiga hel och ren ur askan. Men ur en inspirativ enhet uppsteg inte den sång, som ofta betecknats som en ny och genomgripande strukturettapp i Ekelöfs utveckling.

Lika märklig är dess receptionshistoria. När Ekelöf i *Själsyn* (1947) betecknar samlingen som ”ett personligt genombrott”, lägger han förtydligande till ”ett genombrott inför mig själv”. Uppenbarligen var han helt medveten om att det inte fanns skäl att tala om ett publikt genombrott. I sitt andra kapitel, receptionshistoriskt inriktat, kan Landgren visa att mottagandet var långtifrån så positivt som man kunnat vänta. Snarare finns det skäl att tala om ett kärt mottagande i ett klimat som krävde beredskap och retorik av helt annat slag än de existentiella attityder Ekelöf förfäktade. Samlingens avslutande not om behovet av att ta avstånd från alla former av ”totalitär narkos” föll inte i god jord under dessa beredskapsår. Samlingen uppfattades som ett utslag av ”kulturell défaitism”, och man reagerade ofta också på den fria formen, som ju inte värdjades till nationella känslor. Landgren gör en grundlig, delvis innovativ undersökning av recensenterna och deras sociala och politiska tillhörighet, men han gör inget försök att följa upp *Färjesångs* receptionshistoria och se när och hur värderingarna skiftat. Möjligen är det Ekelöfs egna, ovan omnämnda värdering som banat väg för samlingens ryktbarhet, men troligen var dess aktier i stigande redan tidigare. Erik Lindegrens essä om Ekelöf som ”en modern mystiker”, publicerad i *Tiden* 1943, banade sannolikt väg för en ökad förståelse trots att han med stor respekt behandlar också de närmast föregående samlingarna *Sorgen och stjärnan* (1936) och *Köp den blindes sång* (1938), som Ekelöf själv starkt nedvärderade i och med *Färjesångs* upphöjelse. Hans förståelse för såväl kontinuu-